

ЖАРОВСЬКА І. М.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права
(Інститут права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 340.12:342.5:316.32

ІНСТИТУТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ РОЗВИНЕНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються аспекти взаємодії державної влади і громадянського суспільства. Особливу увагу зосереджено на комплексному інституті відповідальності державної влади. Виділено такі види відповідальності, як політична, конституційно-правова і моральна.

Ключові слова: державна влада, відповідальність, громадянське суспільство, демократична держава.

В статье рассматриваются аспекты взаимодействия государственной власти и гражданского общества. Особое внимание сосредоточено на комплексном институте ответственности государственной власти. Выделены следующие виды ответственности: политическая, конституционно-правовая и моральная.

Ключевые слова: государственная власть, ответственность, гражданское общество, демократическое государство.

The article deals with aspects of interaction of government and civil society. Particular attention is focused on complex responsibility of a public authority. Highlight these types of responsibilities as political, constitutional and legal and moral.

Key words: state authority, responsibility, civil society, democratic state.

Вступ. Держава, влада і право завжди взаємозумовлені і залежать від рівня духовного, соціально-політичного, суспільного та економічного розвитку певного суспільства. Сутність права полягає в регулюванні суспільних відносин, в досягненні на нормативній основі такої стабільної організованості суспільства, при якій реалізуються демократія, економічна свобода, свобода особистості тощо. Вище призначення права – забезпечувати, гарантувати в нормативному порядку свободи людини і громадянина, стверджувати справедливість, створювати оптимальні умови для переважного дії в соціумі позитивних економічних, соціальних і духовних чинників, виключаючи свавілля із суспільного життя. У зв'язку з цим очевидним є феномен влади в реалізації об'єктивно необхідної функції – врегулювання відносин у суспільстві, адже без цього атрибута суспільство просто зруйнується під впливом його внутрішніх суперечностей. Тому виявлення відповідальності державної влади є актуальним питанням теорії держави і теорії права.

Постановка завдання. Поєднання світового досвіду з національною специфікою державної влади в процесі становлення громадянського суспільства в Україні, проблеми взаємодії держави з інституціями громадянського суспільства висвітлюються у працях таких вітчизняних дослідників: А. Зайця, А. Колодія, Р. Мінченка, В. Селіванова, С. Сливки та ін. Незважаючи на велику увагу вчених до проблем державної влади, питання інституту відповідальності державної влади потребує комплексного ґрунтового аналізу. Тому метою

цієї статті є аналіз інституту відповідальності державної влади в умовах розвиненого громадянського суспільства.

Результати дослідження. Формування державної влади на принципах демократизму, легітимності й ефективності можливе за умови встановлення чітких важелів впливу громадянського суспільства на владних осіб. Цей вплив відбувається через інститут соціальної відповідальності. Суть соціальної відповідальності полягає в обов'язку особи підпорядкувати свою поведінку суспільній необхідності. Отже, її змістом є поведінка особи відповідно до реальних суспільних потреб. Соціальну відповідальність слід розуміти, як зовнішню негативну реакцію з боку суспільства на дії суб'єкта, що порушують норми й негативно впливають на соціальну комунікацію, яка являє собою легітимну соціальну відповідь на неприпустиму поведінку через реалізацію принципу покарання.

У межах загальнотеоретичної юриспруденції будь-яке явище проявляється через його ознаки, тому основою репрезентації соціальної відповідальності є її ознаки. На нашу думку, соціальна відповідальність як самостійна категорія характеризується такими ознаками: передбачення соціальних норм; виявляється в порушенні вимог цих норм; передбачає наявність об'єкта відносин; наявність суб'єкта, що одночасно є суб'єктом суспільних відносин; має визначений зміст і форму (добровільна чи примусова); є ступенем реальності свободи в суспільстві; є засобом охорони суспільних чи індивідуальних інтересів; є засобом гарантування і захисту соціальних норм.

У науковій філософській та юридичній літературі немає одностайності думок щодо того, скільки ж є видів соціальної відповідальності. Так, Н. Фокіна вважає, що «соціальна відповідальність складається з моральної та правової». На думку О. Гончаренка, соціальна відповідальність розподіляється на чіткі форми – політичну і правову з одного боку, здійснювані силою зовнішнього примусу, страху, та відповідальність моральну – з іншого. О. Зайчук, Н. Оніщенко вказують на те, що соціальну відповідальність не можна зводити до одного з її різновидів: моральної, політичної, юридичної, професійної тощо [1].

Відповідальність державної влади має комплексний характер. Серед видів відповідальності державної влади потрібно виділяти такі три основні:

- політична;
- конституційно-правова;
- моральна.

Зміст політичної відповідальності полягає у встановленні міри впливу з боку інститутів громадянського суспільства на суб'єктів політики у випадку порушення ними політичних норм, недотримання взятих на себе політичних зобов'язань.

Політична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, яка виникає в процесі діяльності різних суб'єктів у зв'язку з організацією, здійсненням та розвитком державної влади, а також при розробці і втіленні в життя політики, яка відображає прогресивні напрями й мету розвитку суспільства.

Політична відповідальність реалізується через легітимні, демократичні, законні механізми застосування засобів громадсько-політичної оцінки діяльності суб'єктів політики шляхом надання інститутам громадянського суспільства права ініціювати санкції політичного і політико-правового характеру в разі виявлення порушень такими суб'єктами політики політичних норм, недотримання ними взятих на себе політичних зобов'язань. Тобто політична відповідальність – це відповідальність лідерів державно-владних відносин, представників керівної еліти. З керівних суб'єктів у державному механізмі прямих владних відносин ці суб'єкти повинні стати підконтрольним об'єктом. Причому ця підконтрольність має бути систематичною з боку громадянського суспільства.

Прикладом може слугувати інститут юридичної відповідальності держави перед громадянином. Такий інститут свідчить про публічний характер влади, про її підзвітність суспільству, саме в цьому виявляється публічно-правова відповідальність держави загалом.

Інститут відповідальності держави перед особою – це одна з головних гарантій прав і свобод людини, закріплених у чинному законодавстві. Держава встановлює механізм влас-

ної публічно-правової відповідальності, бере на себе обов'язок забезпечити також можливість її реалізації, зробити доступною її для громадян. Цим досягається послаблення тиску держави на суспільство і водночас підвищується можливість його контролю за діями держави, за рішеннями її органів та посадових осіб. Не в усіх державах ці поняття відмежовуються. Так, пред'являючи позов до конкретного чиновника за невиконання чи неналежне виконання державно-владних повноважень, загалом пред'являється він і до держави.

Юридична відповідальність, як різновид соціальної, має низку особливостей:

- а) це відносини між державою й особою, яка порушила норми правової поведінки;
- б) ці відносини заздалегідь передбачені нормами права, регламентуються ними, а тому є правовими;
- в) настає внаслідок порушення формально визначених юридичних правил чи заснованих на них індивідуальних приписів;
- г) матеріалізується у специфічному державному впливі (покаранні);
- д) процес попереднього розслідування і вирішення справ, порядок здійснення призначеної міри покарання регламентується юридичними нормами.

Державно-владні відносини пов'язані безпосередньо з таким видом юридичної відповідальності, як конституційна. Це пояснюється тим, що конституційно-правова відповідальність часто має яскравий політико-правовий характер, обумовлений реалізацією цього виду відповідальності у сфері здійснення народовладдя, й іноді перетинається з політичною відповідальністю. З приводу цього питання дискутують вчені-конституціоналісти: чи конституційна відповідальність є різновидом політичної відповідальності, чи навпаки, конституційна відповідальність поєднує в собі політичну і моральну відповідальність.

На думку професора В. Погорілка, конституційна відповідальність – невід'ємний складовий елемент соціальної відповідальності особи, асоціацій, різноманітних формальних і неформальних суспільних інституцій. Це особливий вид юридичної відповідальності [2, с. 707].

Конституційна (державно-правова) відповідальність – особливий вид юридичної відповідальності, що виступає як засіб забезпечення норм конституційного права і настає за порушення суб'єктами політики норм Конституції України і законів України.

Конституційна відповідальність настає в разі порушення норм державного права: норм-принципів, що закріплюють основні положення, конституційних принципів, що відображають в узагальненому вигляді характерні риси державного ладу та правопорядку, а також норм, пов'язаних з утворенням і діяльністю державних органів влади, що встановлюють їхні конкретні правомочності й обов'язки.

Специфіка конституційної відповідальності зумовлена тими відносинами, в яких вона виникає. Конституційна відповідальність має яскраво виражений політичний характер, оскільки спрямована на охорону державно-правових інтересів. Закріплені в Конституції та інших правових актах форма правління, державний устрій, політичний режим, поза сумнівом, належать не лише до правової сфери, а й до політичної. Політичний характер конституційно-правової відповідальності проявляється саме щодо тих суб'єктів правовідносин, діяльність яких пов'язана з участю у здійсненні політичної влади – Президент України, Верховна Рада, народні депутати. Кабінет Міністрів, політичні партії та інші інституції.

Конституційна відповідальність взаємодіє з політичною. Цей взаємозв'язок виявляється в підставах виникнення, несприятливих наслідках, суб'єктах відповідальності.

Науковці визначають такі засоби конституційної відповідальності:

- дострокове позбавлення державного органу чи особи конституційного статусу;
- усунення конституційного порушення шляхом визначення неконституційності актів;
- осмислення спеціального статусу фізичних осіб.

Політична відповідальність визначається, в основному, як відповідальність політиків перед суспільством, на відміну від конституційної відповідальності, яка визначається, як відповідальність політиків перед політиками. Таке розмежування, з одного боку, створює умови для системного і взаємопов'язаного розвитку інститутів політичної і конституцій-

ної відповідальності, а з іншого – забезпечує випереджаючий розвиток інститутів громадянського суспільства, котрим у системі політичної відповідальності відводиться ключова роль. В умовах становлення демократичного суспільства в Україні роль останнього чинника набуває особливого значення [3].

Політичні і правові відносини в сучасному світобутті тісно переплетені з моральними нормами. Норми моралі виступають, як стихійно сформовані і загально визнані відображення потреб та інтересів суспільства чи окремих груп. І хоча норми моралі є безособовими вимогами, вони звернені до кожного і є такими, що існують об'єктивно та регулюють суспільні відносини. Правові норми завжди сприймаються з урахуванням тих морально-етичних принципів, що існують у конкретному суспільстві, спираючись на менталітет, традиції, історичні реалії. Не можна забувати, що моральна відповідальність несе в собі величезний активницький потенціал.

Моральна відповідальність державної влади – це вкорінений у загальнолюдських цінностях і забезпечуваний громадською думкою моральний обов'язок суб'єктів державної влади, проявляється у формі морального осуду та критики.

Сформований позитивний імідж державної влади має соціальну цінність. Він полягає у свідомому дотриманні суб'єктами державної влади, органами державної влади та її посадовими особами моральних і правових вимог, що в підсумку формує в них певний зразок поведінки, професійну звичку. Моральна відповідальність означає здатність передбачити наслідки кожного свого вчинку і прагнення запобігти можливому негативному перебігу подій. Ефективне функціонування системи національної безпеки соціуму передбачає наявність морального консенсусу в суспільстві, високий моральний авторитет влади.

Державна влада, у широкому розумінні, створена для подолання конфліктів у суспільстві та покликана виступати перманентним чинником збереження і забезпечення моральних норм цього суспільства. У свою чергу державна влада відчуває моральні обов'язки, що продиктовані суспільством. Це дозволяє соціальній системі підтримувати стан рівноваги.

Специфіка моральної відповідальності полягає в тому, що вона не має яскраво вираженої примусової форми, яка властива юридичній відповідальності. Як відзначалось, моральна відповідальність пов'язана з моральною активністю, творчістю людини, з виконанням моральних норм.

Проблема відповідальності держави перед особою – це проблема відповідних правовідносин, у яких держава має виступати не суб'єктом особливої значущості, а суб'єктом-відповідальною стороною. Це і є правові відносини рівних сторін, у яких держава має низку переваг перед особою, водночас немає ефективних механізмів реалізації відповідальності держави перед особою. Тож завдання українського суспільства – їх створити, оскільки держава не зацікавлена у здійсненні, і тим паче в удосконаленні механізму власної відповідальності. У правовій державі такої невідповідності у відносинах «держава – громадянин» бути не повинно.

Рівень відповідальності держави перед громадянином визначається рівнем зрілості громадянського суспільства, його самоорганізацією, активністю впливу на державно-правові механізми, взаємозв'язком суспільства, держави і громадянина. Варто також врахувати, що саме незнання закону громадянином звільняє державу від відповідальності. Цілком очевидно, що відповідальність може настати передусім там, де є можливість у громадян контролювати дії влади. Тому держави, особливо ті, у яких переважає не демократичний режим (скажімо, авторитарний, тоталітарний, адміністративно-командний), зводять до мінімуму можливість контролю з боку суспільства й окремих громадян дій органів влади і посадових осіб, відтак останні уникають відповідальності перед ними [4, с. 39].

Висновки. Інститут відповідальності державної влади має комплексний характер і включає три основні, такі як: політична, конституційно-правова, моральна відповідальність. Можливість притягнення органів державної влади і державних службовців до відповідальності створює наступні позитивні тенденції:

- налагоджує консенсусні відносини між державою і громадянським суспільством;
- збільшує рівень довіри громадян до державно-владних інституцій, легітимізує владу;

- створює фундамент для реалізації принципів правової та демократичної держава;
- зменшує рівень корумпованості та закритості влади;
- підвищує рівень правової культури членів суспільства.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Журавський та ін.; ред. Н.М. Оніщенко; Мін-во освіти і науки України. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
2. Конституційне право України / [за ред. В. Ф. Погорілка]. – К.: Наук. думка, 2002. – 732 с.
3. Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.politactive.e-ua.org>.
4. Оніщенко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: моногр. / Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Юрид. думка, 2011. – С. 38–41.

ЗАЯЦЬ Н. В.,

доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави та права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.1

ПРАВО НАЦІЇ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Стаття присвячена актуальній темі реалізації права націй на самовизначення в аспекті глобалізаційних процесів, які відбуваються в світі. Воно визнається одним із найважливіших принципів міжнародного права, сутність якого полягає у самостійності вирішення власної долі з метою вільного та рівноправного з іншими націями розвитку.

Ключові слова: *нація, право на самовизначення, національна держава, національна культура.*

Статья посвящена актуальной проблеме реализации нациями права на самоопределение в аспекте мировых глобализационных процессов. Данное право является одним из ключевых принципов международного права, который состоит в самостоятельности при решении вопросов собственной судьбы с целью свободного и равноправного с другими нациями развития.

Ключевые слова: *нация, право на самоопределение, национальное государство, национальная культура.*

The article is devoted to topical subject of globalization – the right to self-determination. In accordance with principles of international law, every nation and nationalities has right to self-determination in case of necessity to make decision about acquirement one's own statehood.

Key words: *nation, right to self-determination, national state, national culture.*

